

Akademia Bialska Nauk Stosowanych im. Jana Pawła II. Wydział Nauk Społecznych
i Humanistycznych

STANISŁAWA NAZARUK, JOANNA WASZCZUK

EWA LIPIŃSKA, AGNIESZKA OŁĘDZKA

ORCID: 0000-0001-5620-3980; stnazaruk@poczta.onet.pl

ORCID:0000-0001-8823-7691; awaszczuk@op.pl

ewalipinska1512@gmail.com

agnieszka19742204@wp.pl

*Zjawisko (nie)wykluczenia społecznego rodziców
wychowujących dziecko z niepełnosprawnością w środowisku
lokalnym i ich wsparcie*

The Phenomenon of Social (Non-)Exclusion of Parents Raising a Child with Disabilities
in the Local Community and Their Support

PROPOZYCJA CYTOWANIA: Nazaruk, S., Waszczuk, J., Lipińska, E., Ołędzka, A. (2023). Zjawisko (nie)wykluczenia społecznego rodziców wychowujących dziecko z niepełnosprawnością w środowisku lokalnym i ich wsparcie. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J, Paedagogia-Psychologia*, 36(4), 135–152. DOI: 10.17951/j.2023.36.4.135-152.

ABSTRAKT

Rzeczywistość, w której żyjemy, nadal często charakteryzuje zjawisko nierówności społecznej określanej mianem zróżnicowania lub stratyfikacji. W tego rodzaju rzeczywistości wiele osób nie radzi sobie z różnymi trudnościami natury osobistej i społecznej. Część z nich doświadcza wykluczenia społecznego definiowanego jako skutek różnego rodzaju niekorzystnej sytuacji społecznej. W niniejszym artykule przybliżono problematykę zagrożenia zjawiskiem wykluczenia społecznego wśród rodziców wychowujących dziecko z niepełnosprawnością. Jest to problematyka bardzo trudna do badań ze względu na fakt, że dotyka wszystkich członków rodziny, ich więzi i uczuć. Główny problem badań sformułowano w formie pytania: Czy rodzice wychowujący dziecko z niepełnosprawnością doświadczenia wykluczenia społecznego i wsparcia w środowisku lokalnym? Badania pedagogiczne przeprowadzono w 2022 r. wśród 80 rodziców wychowujących dzieci z niepełnosprawnością. Wyniki badań pokazały obraz badanej grupy rodziców wychowujących dzieci z niepełnosprawnością. Zdecydowana większość z nich doświadcza na co dzień różnych form wykluczenia społecznego, w tym uprzedzeń, negatywnych zachowań, braku akceptacji.

Słowa kluczowe: dziecko z niepełnosprawnością; rodzice; wykluczenie społeczne; uprzedzenia

WPROWADZENIE

Współcześnie obserwuje się wiele zjawisk dotyczących obszaru nierówności społecznej, które mogą dotyczyć człowieka w wymiarze zarówno jednostkowym, jak i grupowym. Są one złożone, a nawet niezrozumiałe, co może utrudniać ich jednoznaczne zdefiniowanie lub wyjaśnienie. Niektóre osoby doświadczają na co dzień różnego rodzaju problemów, dotyczących życia osobistego, rodzinnego i społecznego, co sprawia, że nie mogą w pełni realizować swoich planów. Doświadczanie ograniczeń w życiu osobistym i społecznym może prowadzić do zjawiska wykluczenia społecznego (Marszałek, Padrak, 2011, s. 143). Zamieszczony w tytule niniejszego artykułu termin „wykluczenie społeczne” wymaga analizy jego rozumienia, co nie jest łatwym zadaniem, gdyż zjawisko to jest różnie definiowane, a próba definicji tego pojęcia napotyka na trudności interpretacyjne. Według Jarosz (2008, s. 8), która należy do badaczy problematyki wykluczenia społecznego, termin ten oznacza „życie poza nawiasem praw i przywilejów społeczeństwa i stratyfikacyjną cechą określonych zbiorowości, ukształtowaną przez miejsce w strukturze społecznej, przeszłe doświadczenia życiowe, oczekiwania i politykę władzy”. Wśród innych definicji należy wymienić propozycję Silver (1994, s. 539), która ujmuje wykluczenie społeczne wielowymiarowo jako zjawisko ekonomiczne, socjologiczne, kulturowe i polityczne.

Czapiński i Panek (2011) przedstawili szeroki kontekst definiowania pojęcia wykluczenia, łącząc je z przyczynami jego występowania. Są to: wykluczenie strukturalne, oznaczające zajmowanie gorszych pozycji społecznych, wyznaczone przez miejsce zamieszkania, niski poziom kwalifikacji i niski dochód; wykluczenie fizyczne, powodowane zazwyczaj zaawansowanym wiekiem i złym, przewlekłym stanem zdrowia; wykluczenie normatywne, łączące się z zachowaniem dewiacyjnym, takim jak alkoholizm i narkomania, konflikt z prawem, samotność i dyskryminacja związana ze stygmatami wyglądu fizycznego (Czapiński, Panek, 2011, s. 337).

Systematyzacji definicji pojęcia wykluczenia społecznego dokonała Grotowska-Leder (2005), która podzieliła je na trzy grupy: analityczne, robocze i oficjalne. Definicje analityczne wskazują na charakterystyczne cechy omawianego zjawiska, jego wymiary, mechanizmy, przejawy. Definicje z grupy roboczej operacjonalizują kategorię na użytek prowadzonych badań (Grotowska-Leder, 2005, s. 31). W definicjach z tej grupy można zastosować podejście, w którym nie rozwija się całościowych ujęć wykluczenia społecznego, lecz skupia się uwagę na specyficznych problemach lub kategoriach społecznych dla niego zasadniczych. Przedmiotem badań są wówczas sytuacje grup szczególnie zagrożonych ekskluzją, np. niepełnosprawnych, długotrwale bezrobotnych czy klientów pomocy społecznej. Można również zastosować inne podejście, koncentrujące się na braku partycypacji – podstawowego aspektu społecznego, przy czym wskaźniki partycypacji odnoszone są z reguły do dochodów, więzi społecznych i zdrowia. Definicje z trzeciej grupy – oficjalnej – funkcjonują w dokumentach w sferze polityki społecznej i są zróżnicowane.

W tej grupie wykluczenie społeczne bywa utożsamiane z ubóstwem, nierównością. Na uwagę zasługuje przedstawienie wykluczenia społecznego (z grupy oficjalnej) w kilku dokumentach. W europejskim raporcie Rady Europy i Komisji Europejskiej opisano wykluczenie społeczne jako proces, w wyniku którego niektóre osoby są spychane na margines albo zmuszane do życia na obrzeżach społeczeństwa i nie mogą w pełni uczestniczyć w życiu społecznym. Wśród przyczyn takiego stanu wskazano m.in. dyskryminację, ubóstwo i niepełnosprawność. Proces ten oddala ludzi od możliwości znalezienia pracy, uzyskania dochodu i wykształcenia, a także od aktywności społecznej sieci i wspólnoty (Commission européenne, 2004, s. 10). Wydaje się, że trafnie opisano wykluczenie społeczne w dokumencie pn. *Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski*. W opisie uwzględniono ograniczenia uczestnictwa i korzystania z publicznych instytucji oraz rynków, które powinny być dostępne dla wszystkich osób, bez względu na status społeczny, materialny, niepełnosprawność i wykonywany zawód (Zespół Zadaniowy do Spraw Reintegracji Społecznej, 2003, s. 22).

Jak można zauważyć, w definiowaniu wykluczenia społecznego wskazywane są braki dotyczące dostępności lub ograniczeń do wszelkiego rodzaju zasobów, usług, instytucji i dóbr. W związku z tym prawa społeczne człowieka zostają w pewien sposób ograniczone, a jego potrzeby są niespełnione (Giddens, 2006; Kaźmierczak, 2006; Młyński, 2012). Ograniczenie praw człowieka nie wynika bynajmniej z jego osobistych przekonań czy podjętej decyzji, a raczej znajduje się poza jego kontrolą (Stuchliński, 2011, s. 20). Warto zwrócić uwagę, że w literaturze przedmiotu aktualnie nie ma jednej definicji pojęcia wykluczenia społecznego. Co więcej, wśród socjologów i pedagogów nie ma zgodności w zakresie znaczenia tego zjawiska, ponieważ jest ono wielowymiarowe i w praktyce oznacza różnego rodzaju bariery lub ograniczenia, a nawet utrudnienia w dostępności do uczestnictwa w życiu społecznym, gospodarczym, politycznym i kulturowym. Wielowymiarowy charakter wykluczenia społecznego stwarza zatem trudność w opracowaniu syntetycznej definicji tego pojęcia i w związku z tym proponuje się stosować raczej ujęcie opisowe, wskazując przy tym możliwe obszary wystąpienia tego zjawiska oraz odpowiadające mu symptomy.

PODMIOT WYKLUCZENIA SPOŁECZNEGO

Próba podjęcia zdefiniowania wykluczenia społecznego w części wprowadzającej artykułu, w tym wskazanie czynników warunkujących jego powstanie, jednoznacznie prowadzi do wniosku, że istnieją osoby, a nawet całe grupy społeczne zagrożone wykluczeniem (Raś, 2000). Można nawet postawić tezę, że nie istnieje taki obszar albo miejsce, w którym nie ma osób wykluczonych.

Specjaliści zajmujący się tematyką wykluczenia społecznego zwracają uwagę na człowieka, lokując go jako podmiot tego zjawiska i wskazując na jego główne

powody, takie jak: niepełnosprawność, ubóstwo, uzależnienie, bezrobocie, bezdomność (Młyński, 2012). Podkreślają przy tym, że osoba może zostać wykluczona z powodu słabej polityki państwa lub z własnej woli, w sposób zawiniony przez siebie. Gdy jednostka posiada kilka cech charakterystycznych dla wymienionych powodów, to prawdopodobieństwo dotknięcia wykluczeniem zwiększa się, np. bezrobocie i uzależnienie, niepełnosprawność i samotność, bezdomność i chroniczna choroba.

W niniejszym artykule bliżej zostanie przedstawione zjawisko wykluczenia społecznego wśród rodziców wychowujących dziecko z niepełnosprawnością. Niepełnosprawność należy do jednych z często podejmowanych, omawianych czy dyskutowanych zjawisk współczesności i rodzi wiele problemów natury społecznej, kulturalnej, zawodowej, politycznej. Zdarza się, że nawet sam kontakt czy podjęcie komunikacji z osobą niepełnosprawną sprawia wielu osobom spore problemy interakcyjne. Przyczyn tego typu sytuacji jest wiele. Można ich upatrywać w tym, że jako społeczeństwo nie potrafimy jeszcze się z nimi uporać i spojrzeć na osoby sprawne inaczej bez uprzedzeń oraz właściwie się z nimi komunikować i okazywać im szacunek. Częściowo wynika to z naszej niewiedzy o sytuacji tych osób, a czasami z subiektywnego zakłopotania czy nawet z litości, żalu lub pogardy. Naprzeciw tego rodzaju problemom powinny wychodzić działania informacyjno-edukacyjne prowadzone przez instytucje, stowarzyszenia, media społecznościowe, a przede wszystkim działania prowadzone przez szkoły. Wydawać by się mogło, że mimo wielu kampanii społecznych przybliżających zjawisko niepełnosprawności nie powinno dochodzić do unikania osób z niepełnosprawnością, jakby byli oni osobami innej, gorszej kategorii, ale niestety nie da się tego uniknąć. Należy jednak wskazać też pozytywne strony kampanii społecznych, które stopniowo, „krok po kroku”, przybliżają społeczeństwu niepełnosprawność w różnych wymiarach życia, co z pewnością zmieni postrzeganie osób z niepełnosprawnością.

Wyniki niektórych badań pokazują niski odsetek zatrudnienia osób z niepełnosprawnością, które stanowią 10% populacji w wieku produkcyjnym, co wynika z kilku czynników, m.in. z trudności w znalezieniu pracy na otwartym, a nawet chronionym rynku pracy, mniejszej motywacji, złego stanu zdrowia czy ograniczonych możliwości wejścia na rynek pracy. W przypadku rodziców wychowujących dziecko z niepełnosprawnością dostrzega się tendencję do rezygnacji z pracy jednego z rodziców w związku z opieką nad dzieckiem niepełnosprawnym, które wymaga większej troski, terapii, rehabilitacji. Częściej z pracy rezygnują matki niż ojcowie. Wykluczenie społeczne osób niepełnosprawnych na rynku pracy i społecznym dotyczy nie tylko podjęcia zatrudnienia. Dostrzega się je w polityce społecznej i ogólnodostępnych miejscach życia społecznego. Szczególnie problemy zauważalne są w nieodpowiednim dostosowaniu środków transportu do potrzeb osób z różnego rodzaju niepełnosprawnościami, dotarciu do instytucji, dostosowaniu transportu, efektywnej pomocy społecznej. Mocną stroną społeczną, gdzie mogą i chcą się realizować osoby niepełnosprawne, jest sport, ale nie dotyczy to wszystkich,

a jedynie tych, którzy podejmują i mają motywację walczyć do końca o swój status. Jak widać, z jednej strony wykluczenie jest efektem zaniedbań ze strony państwa, z drugiej zaś wynika z braku świadomości społeczeństwa w tej materii.

Badania osób niepełnosprawnych wykazały, że te osoby nie chcą użalania się nad nimi, nie oczekują współczucia, domagają się natomiast uznania i właściwej im godności, chcą być pełnoprawnymi obywatelami w społeczeństwie (Żyta, Nosarzewska, 2009). Niestety, wykluczenie społeczne zagraża podstawowym prawom człowieka (Fajfer-Kruczek, 2015).

W odniesieniu do przedstawionych, z konieczności w skrócie, przesłanek dotyczących ograniczeń w funkcjonowaniu osób z niepełnosprawnością w różnych aspektach życia społecznego, zawodowego, kulturalnego i gospodarczego należy zwrócić uwagę na związek wskazanych ograniczeń z obniżeniem motywacji, aspiracji i dążeń życiowych, co w konsekwencji może prowadzić do wykluczenia społecznego tej grupy osób. Mając na uwadze wymienione zagadnienie dotyczące wykluczenia społecznego osób z niepełnosprawnością w różnych obszarach życia społecznego, zrodziła się potrzeba przeprowadzenia badań pedagogicznych wśród rodziców wychowujących dziecko z niepełnosprawnością. Dlatego celem podjętych badań własnych uczyniono ustalenie zjawiska wykluczenia społecznego wśród rodziców wychowujących dziecko z niepełnosprawnością w środowisku lokalnym i poznanie potrzeby ich wsparcia. W projektowaniu badań odniesiono się do takiego rozumienia wykluczenia społecznego, które ma charakter opisowy, wskazujący na różne konteksty zjawiska, obszary występowania, przyczyny i skutki. Wskazany cel badań jest bardzo trudny do zrealizowania ze względu na fakt, że dotyczy członków rodziny, ich więzi i emocji.

Biorąc pod uwagę wymieniony cel, sformułowano główny problem badań w formie pytania: Czy rodzice wychowujący dziecko z niepełnosprawnością doświadczają wykluczenia społecznego i wsparcia w środowisku lokalnym? Ten główny problem skonkretyzowano w siedmiu pytaniach szczegółowych:

1. Jakich negatywnych zachowań doświadczyli osobiście rodzice ze strony innych osób ze względu na niepełnosprawność dziecka?
2. Czy rodzice dostrzegają związek między negatywnym zachowaniem ze strony innych osób a wykluczeniem społecznym?
3. Czy badani odczuwają problem wykluczenia społecznego w środowisku zamieszkania?
4. Czy istnieje zależność między wykluczeniem społecznym a miejscem zamieszkania i stanem cywilnym rodziców?
5. Jakiego rodzaju wsparcie otrzymali badani rodzice i ich dzieci?
6. W jaki sposób niepełnosprawność dziecka wpłynęła na życie osobiste i zawodowe rodziców?
7. Jakich zmian chcą rodzice w swoim życiu?

MATERIAŁ, METODA I ORGANIZACJA BADAŃ

Badania pedagogiczne przeprowadzono wśród rodziców ($N = 80$) wychowujących dzieci z różnymi rodzajami niepełnosprawnościami, które uczęszczały do przedszkola i szkoły specjalnej prowadzonej przez Stowarzyszenie Pomocy Młodzieży i Dzieciom Autystycznym „Wspólny świat” w Białej Podlaskiej w województwie lubelskim. Badania przeprowadzono w 2022 r. Zastosowano metodę sondażu diagnostycznego, technikę ankietowania i autorskie narzędzie badawcze zwane kwestionariuszem ankiety. Opracowanie autorskiego narzędzia wynikało z potrzeby tematu badawczego, ponieważ aktualnie brakuje polskich standaryzowanych narzędzi pomiarowych. W ramach narzędzia znajduje się część pytań wielokrotnego wyboru i część pytań otwartych. Treść pytań dotyczyła problematyki badań.

WYNIKI BADAŃ

Ogółem narzędzie badawcze wypełniły 74 matki i 6 ojców, którzy systematycznie przywożą swoje dzieci na zajęcia edukacyjne, rehabilitacyjne i terapeutyczne do siedziby Stowarzyszenia. Badani rodzice są w wieku od 21 do 52 lat. W przedziale wiekowym 31–40 lat było 40 osób, w wieku powyżej 41 lat – 26, a najmniej (14) w przedziale wiekowym od 21 do 30 lat. Ze względu na stan cywilny najwięcej rodziców zadeklarowało, że pozostają w związku małżeńskim (48 osób), w związku nieformalnym (20) oraz są samotnymi rodzicami (12). Wykształcenie rodziców w badanej grupie przedstawia się następująco: średnie – 30 osób, wyższe – 40, zasadnicze zawodowe – 8, podstawowe – 2. Jako miejsce zamieszkania 60 osób wskazało miasto, a 20 osób – wieś.

W odniesieniu do liczby dzieci w rodzinie najwięcej rodziców (55) odpowiedziało, że posiadają jedno lub dwoje dzieci, a 25 rodziców wskazało, że posiadają troje i więcej dzieci. Celowo nie zadano rodzicom pytania o liczbę dzieci z niepełnosprawnością, lecz zapytano o to, w jakim wieku jest dziecko z niepełnosprawnością, które wychowują. Zebrane odpowiedzi pogrupowano w przedziały wiekowe i przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Wiek dziecka

Lp.	Wiek dziecka	N	%
1	poniżej 5 lat	36	45
2	6–14 lat	32	40
3	15–18 lat	4	5
4	powyżej 18 lat	8	10
Ogółem		80	100

Źródło: badania własne.

Z odpowiedzi rodziców wynika, że najwięcej z nich posiada dzieci z niepełnosprawnością w wieku poniżej 5 lat oraz 6–14 lat.

Kolejne pytania zamieszczone w kwestionariuszu ankiety dotyczyły niepełnosprawności dziecka. Pierwsze z nich brzmiało: Czy dziecko posiada orzeczenie o niepełnosprawności? Z badanej grupy rodziców 26 osób (33%) odpowiedziało, że tak, a 54 osoby (67%) wskazały, że nie. Ponadto zapytano rodziców o rodzaj niepełnosprawności ich dziecka. Zebrane odpowiedzi rodziców opracowano i zestawiono w tabeli 2. Rodzaj niepełnosprawności dziecka został opisany na podstawie sformułowań podanych przez rodziców, dlatego w tabeli 2 nie podano odniesień do Międzynarodowej Klasyfikacji Funkcjonowania, Niepełnosprawności i Zdrowia.

Tabela 2. Rodzaje niepełnosprawności dziecka

Lp.	Rodzaj niepełnosprawności dziecka	<i>N</i>	%
1	zespół Aspergera	16	20
2	autyzm	30	36
3	zespół Downa	10	13
4	zaburzenia integracji sensorycznej i mowy	4	5
5	niepełnosprawność intelektualna ze sprzężeniem ruchowym	6	8
6	afazja/afazja motoryczna	8	10
7	rozszczep kręgosłupa, przepuklina oponowo-rdzeniowa	6	8
Ogółem		80	100

Uwaga: podano rodzaje niepełnosprawności sformułowane przez rodziców.

Źródło: badania własne.

Najwięcej osób z badanej grupy rodziców wskazało, że rodzajem niepełnosprawności ich dziecka jest autyzm (36%), zespół Aspergera (20%) i zespół Downa (13%). Te dane nie są zaskoczeniem, ponieważ badani rodzice należą do Stowarzyszenia Pomocy Młodzieży i Dzieciom Autystycznym „Wspólny świat”, które w większości działania pomocowe adresuje do osób z autyzmem. Wymienione przez rodziców inne rodzaje niepełnosprawności pozwalają na stwierdzenie, że to Stowarzyszenie jest otwarte również na pomaganie osobom z innymi rodzajami niepełnosprawności.

Charakterystykę rodziny – oprócz danych demograficznych i niepełnosprawności dziecka – określa sytuacja materialna i praca zawodowa rodziców (tabela 3).

Tabela 3. Ocena sytuacji materialnej rodziny

Lp.	Ocena sytuacji materialnej	<i>N</i>	%
1	bardzo dobra	–	–
2	dobra	36	45
3	przeciętna	40	50
4	zła	4	5
5	bardzo zła	–	–
Ogółem		80	100

Źródło: badania własne.

Z danych zamieszczonych w tabeli 3 jednoznacznie wynika, że żadna z badanych osób nie oceniła sytuacji materialnej swojej rodziny jako bardzo dobrej. Najwięcej było ocen przeciętnych i dobrych. Niestety, odnotowano także oceny złe, wskazało je 5% badanych.

Na sytuację ekonomiczną rodziny wychowującej dziecko z niepełnosprawnością wpływa również praca zawodowa rodziców. Dlatego kolejne pytanie miało na celu poznanie, które z rodziców pracuje (tabela 4).

Tabela 4. Praca zawodowa rodziców

Lp.	Praca zawodowa rodziców	<i>N</i>	%
1	oboje małżonkowie/partnerzy pracują	26	33
2	pracuje tylko mąż	42	52
3	pracuje tylko żona	12	15
4	oboje małżonkowie/partnerzy nie pracują	–	–
Ogółem		80	100

Źródło: badania własne.

Z danych zestawionych w tabeli 4 wynika, że ponad połowa badanych (52%) wskazała, iż w ich rodzinie pracuje tylko mąż, a najmniej wskazań odnotowano przy stwierdzeniu, że pracuje tylko żona (15%), co dowodzi, że głównym źródłem utrzymania tej grupy rodzin są pobory ojca lub matki. Tego typu sytuacja nie poprawia budżetu rodziny, lecz go pomniejsza, ponieważ w rodzinach wychowujących dziecko z niepełnosprawnością część budżetu przeznaczana się na opiekę i rehabilitację dziecka.

Kolejne pytanie miało na celu poznanie, czy rodzice z badanej grupy osobiście doświadczyli negatywnych zachowań ze strony innych osób ze względu na niepełnosprawność dziecka. Aż 80% badanych udzieliło odpowiedzi twierdzącej, a 20% negatywnej. Jeśli osoby odpowiedziały na tak, poproszono ich w kolejnym pytaniu o napisanie, czego najczęściej wymienione zachowania dotyczyły. Odpowiedzi były różne, niektóre były bardzo osobiste i z reguły większość z nich się powtarzała. Dane liczbowe i wskaźniki procentowe przedstawiono w ujęciu malejącym w tabeli 5.

Tabela 5. Negatywne zachowania wobec rodziców

Lp.	Negatywne zachowania	<i>N</i>	%
1	krzywdzące komentarze dotyczące zachowania dziecka	68	85
2	negatywne komentarze dotyczące wyglądu dziecka lub jego niepełnosprawności	65	82
3	krytyka dziecka i wykluczenie z zabaw	60	75
4	brak akceptacji dziecka ze strony rówieśników, jak również ich rodziców	50	63
5	negatywne komentarze dotyczące zachowania matki dziecka	45	56
6	inne	28	35

Uwaga: wskaźniki procentowe nie sumują się do 100, ponieważ rodzice wymienili po kilka takich samych odpowiedzi.

Źródło: badania własne.

Z pytaniem dotyczącym doświadczania negatywnych zachowań ze strony innych osób wiąże się kolejne pytanie, bezpośrednio odnoszące się do zjawiska wykluczenia społecznego: Czy istnieje związek między doświadczaniem negatywnych zachowań ze strony innych osób a wykluczeniem społecznym? Jeżeli tak, to proszę uzasadnić odpowiedź. Zdecydowana większość badanych rodziców (75%) odpowiedziała twierdząco na to pytanie (tabela 6).

Tabela 6. Uzasadnienie związku między negatywnymi zachowaniami a wykluczeniem społecznym

Lp.	Rodzaje uzasadnień	<i>N</i>	%
1	negatywne komentarze i oceny prowadzą do wykluczenia	18	23
2	negatywne zachowanie i oceny to prawie to samo co wykluczenie	24	30
3	negatywne postawy wykluczają	15	19
4	nie widzę różnicy	20	25
5	inne	3	3
Ogółem		80	100

Źródło: badania własne.

Z danych zamieszczonych w tabeli 6 wynika, że większość badanych (75%) dostrzega związek między doświadczaniem różnego rodzaju negatywnych zachowań a wykluczeniem społecznym, na które wskazały opisane przykłady.

Kolejne pytanie: Czy Pani/Pan odczuwa problem wykluczenia społecznego w środowisku zamieszkania? – ma bezpośredni związek z tytułem niniejszego artykułu. Odpowiedzi badanych zestawiono w tabeli 7.

Tabela 7. Odczuwanie wykluczenia społecznego

Lp.	Wykluczenie	<i>N</i>	%
1	tak	48	60
2	nie	20	25
3	nie mam zdania	12	15
Ogółem		80	100

Źródło: badania własne.

Jak wskazują dane, ponad połowa badanych rodziców (60%) stwierdziła, że odczuwają wykluczenie społeczne w środowisku zamieszkania. Tylko 25% badanych odpowiedziało, że nie, a 15% nie ma zdania na ten temat. Analizując odpowiedzi na to pytanie, zwrócono uwagę na znaczące różnice w odpowiedziach między rodzicami mieszkającymi na wsi i w mieście oraz między rodzicami będącymi w związku a samotnie wychowującymi dziecko. W związku z tym w celu sprawdzenia istotności zaobserwowanych różnic zastosowano nieparametryczny test χ^2 Pearsona (tabela 8).

Tabela 8. Wykluczenie społeczne z uwzględnieniem miejsca zamieszkania i stanu cywilnego rodziców

Lp.	Odpowiedzi (wykluczenie)	Ogółem (<i>N</i>)	Miasto (<i>N</i>)	Wieś (<i>N</i>)	Rodzice będący w związku	Rodzice samotnie wychowujący
1	tak	48	38	10	38	10
2	nie	20	11	9	20	0
3	nie mam zdania	12	11	1	10	2
Ogółem		80	60	20	68	12
Wartość testu χ^2 Pearsona			$\chi^2 = 4,10$; $p = 0,0430^*$		$\chi^2 = 4,89$; $p = 0,0271^*$	

* Istotna zależność przy $p < 0,05$.

Źródło: badania własne.

Policzone wartości testu χ^2 Pearsona i przyjęty poziom istotności 0,05 wskazują, że zaobserwowane różnice są istotne statystycznie, co można zinterpretować jako występowanie zależności wykluczenia społecznego z uwzględnieniem miejsca zamieszkania rodziców (miasto i wieś). Druga zależność potwierdzona statystycznie związana jest z pozostawianiem rodzica w związku lub samotnie wychowującego dziecko z niepełnosprawnością.

Odpowiedzi na kolejne pytanie dotyczą otrzymywanych przez dziecko z niepełnosprawnością form wsparcia. Tylko 10% badanych odpowiedziało, że ich nie otrzymują, a 90% udzieliło odpowiedzi twierdzącej. Jeżeli udzielono odpowiedzi na tak, to w następnym pytaniu należało wskazać, z jakich form wsparcia korzysta dziecko. Dane liczbowe przeliczono na wskaźniki procentowe i zamieszczono w tabeli 9.

Tabela 9. Formy wsparcia dziecka

Lp.	Formy wsparcia	<i>N</i>	%
1	pomoc psychologiczno-pedagogiczna	70	87
2	pomoc w nauce	60	75
3	pomoc materialna	42	52
4	pomoc w rehabilitacji	36	45
5	pomoc w ośrodkach wsparcia	10	12
6	pomoc asystenta osoby niepełnosprawnej	8	10
7	inne	4	5

Uwaga: wskaźniki procentowe nie sumują się do 100, ponieważ rodzice wymienili po kilka takich samych odpowiedzi.

Źródło: badania własne.

Z danych przedstawionych w tabeli 9 można wyodrębnić rodzaje form wsparcia, z których korzysta najwięcej dzieci. Pomoc psychologiczno-pedagogiczna i pomoc w nauce niezbędna jest prawie wszystkim dzieciom. Najmniej rodziców wskazało na pomoc asystenta osoby niepełnosprawnej.

Mając na uwadze różne formy wsparcia, z których korzystają dzieci z niepełnosprawnością, zapytano rodziców, skąd pozyskali informację o formach wsparcia. Odpowiedzi zestawiono w tabeli 10.

Tabela 10. Źródła informacji o formach wsparcia

Lp.	Źródła informacji	<i>N</i>	%
1	rodzina	60	75
2	instytucje pomocy rodzinie	44	55
3	szkoła	24	30
4	znajomi	52	65
5	internet	20	25
6	terapeuta, lekarz	10	12
7	indywidualnie	8	10

Uwaga: wskaźniki procentowe nie sumują się do 100, ponieważ rodzice wymienili po kilka takich samych odpowiedzi.

Źródło: badania własne.

Główne źródła informacji o formach wsparcia to rodzina (75%) i instytucje pomocy rodzinie (55%). Na szkołę jako instytucję edukacyjną i wychowawczą wskazało znacznie mniej rodziców. W tym miejscu warto zastanowić się, dlaczego tylko 30% rodziców wymieniło szkołę jako placówkę edukacyjną, której misją jest edukowanie, a nauczyciele pracujący z dziećmi znają ich potrzeby, postępy

i trudności w nauce oraz mogą pomóc rodzicom w wyborze formy wsparcia. Być może słabym ogniwem mogła być komunikacja na linii nauczyciel–rodzic.

Powołując się na szeroko rozumiane znaczenie rodziny w życiu człowieka, zadano kolejne pytanie: Czy rodzina okazuje Pani/Panu wsparcie w trudnych sytuacjach? Odpowiedź twierdzącą udzieliło 40%, negatywną – 20%, a 40% nie było w stanie tego określić. Dane te trudno zinterpretować, ale skłaniają one do refleksji i szukania źródeł tego stanu, gdyż mniej niż połowa badanych osób może liczyć na wsparcie rodziny w trudnych sytuacjach.

Rodzicom zadano również pytanie: Czy niepełnosprawność dziecka wpłynęła na Pani/Pana życie osobiste? Odpowiedzi były następujące: tak – 73%, nie – 18%, trudno powiedzieć – 9%. Osoby, które odpowiedziały twierdząco, zostały poproszone o odpowiedź na pytanie otwarte: Jeśli niepełnosprawność dziecka wpłynęła na Pani/Pana życie, to w jaki sposób? Celem było pozyskanie indywidualnych odpowiedzi od rodziców ze względu na ich sytuację życiową, która może być bardzo zróżnicowana. Odpowiedzi zestawiono w tabeli 11 w ujęciu malejącym.

Tabela 11. Zmiany w życiu rodziców uwarunkowane niepełnosprawnością dziecka

Lp.	Rodzaje zmian w życiu	<i>N</i>	%
1	nastąpiło poczucie osamotnienia i brak pomocy ze strony innych	62	78
2	nastąpiło znaczne przeciążenie zarówno psychiczne, jak i fizyczne, spowodowane sprawowaniem ciągłej opieki nad dzieckiem	59	74
3	nadmierne wyszukiwanie informacji, jak pomóc dziecku, a następnie rezygnacja z życia społecznego	54	68
4	nastąpiło przewartościowanie życia	52	65
5	inne	4	5

Uwaga: wskaźniki procentowe nie sumują się do 100, ponieważ rodzice wymienili po kilka takich samych odpowiedzi.

Źródło: badania własne.

Kolejne pytanie miało na celu poznanie, czy rodzice chcą zmiany/zmian w swoim życiu. Było to pytanie otwarte i miało na celu poznanie indywidualnych odpowiedzi. Różne rodzaje zmian wskazanych przez rodziców zestawiono w szeregu malejącym w tabeli 12.

Tabela 12. Chęć zmiany w życiu rodziców

Lp.	Rodzaje zmian	<i>N</i>	%
1	większa ilość czasu dla siebie, na swoje pasje	63	79
2	zaangażowanie rodziny w opiekę nad dzieckiem	56	70
3	zmiana miejsca zamieszkania	40	51

4	zmiana szkoły	25	31
5	zamieszkanie we własnym domu	22	28
6	większa ilość terapii	20	25
7	możliwości dojazdu grupy wsparcia do domu	19	24
8	podjęcie pracy zawodowej	10	12
9	odejście od partnera/rozwód	3	4

Uwaga: wskaźniki procentowe nie sumują się do 100, ponieważ rodzice wymienili po kilka takich samych odpowiedzi.

Źródło: badania własne.

Jak widać w tabeli 12, wskazane zmiany są różne – jedne dotyczą bezpośrednio samych rodziców, inne dzieci, niektóre zaś są wspólne. Wśród wymienionych przez rodziców zmian zwraca uwagę zmiana szkoły, której chce aż 31% badanych rodziców, co może skłaniać do refleksji i postawienia pytania, dlaczego rodzice chcą tej zmiany. Odpowiedź na to pytanie może być przedmiotem kolejnego badania.

Ostatnie pytanie zamieszczone w kwestionariuszu ankiety, którą wypełniali badani rodzice, brzmiało: Czy akceptuje Pani/Pan swoją sytuację życiową?

Tabela 13. Akceptacja sytuacji życiowej

Lp.	Rodzaje odpowiedzi	N	%
1	zgadzam się	42	53
2	tak, całkowicie się z nią zgadzam	10	13
3	nie zgadzam się	18	21
4	raczej nie zgadzam się	10	13
Ogółem		80	100

Źródło: badania własne.

Dane w tabeli 13 wskazują, że ponad połowa badanych rodziców (66%) akceptuje swoją sytuację życiową, w której zaszły zmiany uwarunkowane wychowaniem i opieką dziecka z niepełnosprawnością. Część rodziców (34%) jednak nie zgadza się ze swoją sytuacją życiową.

DYSKUSJA

W literaturze przedmiotu można odnaleźć szereg publikacji z obszaru niepełnosprawności w kontekście środowiska społecznego (Frąckiewicz, 2005) i postaw wobec osób z niepełnosprawnością (Palak, 2012; Skura, 2016; Tomczyszyn, 2012), w aspekcie edukacji, pracy (Frąckiewicz, 2005), a także w odniesieniu do wykluczenia społecznego (Golinowska, Tarkowska, Topińska, 2005; Wolińska, 2015, s. 46). Badacze upatrują największego zagrożenia wykluczeniem głównie

w małej aktywności i wycofywaniu się osób z niepełnosprawnością. Nawet w rodzinie, która powinna być bezpiecznym miejscem, może dochodzić do wykluczenia i marginalizacji pozycji osoby niepełnosprawnej, zwłaszcza dziecka (Palak, 2012; Tomczyszyn, 2012). Przeprowadzone badania, co prawda na małej liczebnej grupie 80 osób, jaką stanowili rodzice wychowujący dzieci z niepełnosprawnością, pokazały problem wykluczenia społecznego rodziców i ich dzieci z małych społeczności, w których mieszkają. W badanej grupie rodziców aż 80% wskazało, że doświadczają negatywnych zachowań ze strony innych osób ze względu na niepełnosprawność dziecka. W stosunku do dzieci stwierdzono wykluczenie z zabaw i negatywne komentarze. Te dane wskazują na brak zrozumienia ze strony innych osób problemów, z jakimi borykają się rodzice dzieci niepełnosprawnych i jednocześnie na potrzebę zmiany ich postaw. Na to zagadnienie zwrócono uwagę również w badaniach przeprowadzonych w Mołdawii, w których wyodrębniono aspekt braku zrozumienia w zachowaniu rodziców dzieci niepełnosprawnych w codziennym życiu przez otaczających ich ludzi (Haraz, 2019). Zdecydowana większość badanych (75%) dostrzegła związek między doświadczaniem różnego rodzaju negatywnych zachowań a wykluczeniem społecznym.

Ponad połowa badanych rodziców (60%) stwierdziła, że odczuwają wykluczenie społeczne w środowisku zamieszkania, a tylko 25% odpowiedziało, że nie. W związku z diagnozą tego stanu rzeczy nasuwa się postulat, a nawet apel do szkoły jako instytucji edukacyjnej i wychowującej o potrzebie podjęcia działań w zakresie pedagogizacji rodziców, działań integracyjnych ze społecznością lokalną oraz zmiany w podejściu społecznym do osób niepełnosprawnych, które powoli pomogą w przełamywaniu uprzedzeń i stereotypów. W tym kontekście można podać przykład z badań węgierskich, w których określono instrumenty wspierające partycypację społeczną, samostanowienie i normalizację osób niepełnosprawnych. Takie instrumenty można zdefiniować w następujący sposób – szeroki zakres pomocy społecznej i usług socjalnych zapewnianych przez państwo. To jest niezbędne do pomocy, wsparcia i wzmocnienia rodzin, w których wychowują się dzieci z niepełnosprawnością, w związku z czym instrumenty polityki społecznej powinny zostać rozszerzone także na rodziny (Balázs-Földi, 2022). Również w polskich badaniach określono czynniki, które mogą chronić osoby niepełnosprawne przed wykluczeniem i wspierać ich inkluzję społeczną. Do czynników tych – zdaniem autorów zajmujących się tą problematyką – należą: wychowanie, wykształcenie, umiejętności zawodowe, zasoby osobiste i zasoby społeczne jednostki. Szczególnie ważną rolę wśród tych czynników odgrywa środowisko wsparcia (Brzezińska, Pluta, Rycielski, 2010).

W niektórych publikacjach wspomina się o wsparciu społecznym, oczekiwanym i dostarczanym osobom niepełnosprawnym z zewnątrz, wskazując na małe zainteresowanie różnych instytucji oraz rodzin z problemami tych osób (Brzezińska, Kaczan, Smoczyńska, 2010, s. 12; Frąckiewicz, 2005, s. 11–12). Przeprowadzone

badania pokazały potrzebę korzystania z różnych form wsparcia przez dzieci z uwagi na fakt, że niepełnosprawność u większości z nich dotyczy występowania wielu dysfunkcji jednocześnie. Najwięcej dzieci z niepełnosprawnością korzysta z pomocy psychologiczno-pedagogicznej i pomocy w nauce, ale te formy pomocy są niezbędne niemal wszystkim dzieciom. Najmniej rodziców wskazało na pomoc asystenta osoby niepełnosprawnej. Nikt z badanych nie wymienił rodziny, której rolą jest wspieranie dziecka niepełnosprawnego w jego rozwoju osobowym. Na pozytywny wpływ harmonijnej struktury rodziny i jej zaangażowania w opiekę i wychowanie dziecka niepełnosprawnego oraz na jakość życia i integrację społeczną wskazały analizy badaczy z Rumunii (Budo, Bălăuță, Vlaicu, 2021). Zaangażowanie wszystkich członków rodziny w proces edukacji dzieci niepełnosprawnych niesie za sobą cenny zasób jakości życia i integracji społecznej.

Kolejną kwestią, jaką pokazały wyniki przeprowadzonych badań, jest zmiana sytuacji życiowej rodziców w związku z niepełnosprawnością dziecka. Prawie 78% badanych stwierdziło, że uległa zmianie ich sytuacja życiowa. Najczęściej rodzice wskazywali na poczucie osamotnienia i brak pomocy ze strony innych osób oraz na znaczne przeciążenie zarówno psychiczne, jak i fizyczne, spowodowane sprawowaniem ciągłej opieki nad dzieckiem, a także przewartościowanie ich życia. Wyniki litewskich badań ujawniły urzeczywistnienie rozpadu więzi społecznych i ich ponowne nawiązanie w kontekście kryzysu rodziny po zapoznaniu się z diagnozą dziecka (Galkienė, Blinkėvičienė, 2018).

Badani rodzice zdefiniowali również swoje oczekiwania, które dotyczą bezpośrednio ich samych i ich dzieci. Chcą mieć więcej czasu tylko dla siebie, na swoje pasje, oczekują zaangażowania rodziny w opiekę nad dzieckiem, zwiększenia ilości terapii i chęć grupy wsparcia. Część z tych oczekiwań była bardzo osobista i dotyczyła np. odejścia od partnera, rozwodu i zmiany miejsca zamieszkania. Wymienione szczegółowe oczekiwania badanych rodziców wskazują na potrzebę pomocy i wsparcia tej grupy osób z uwagi na istniejące obciążenia psychiczne i fizyczne oraz dzielenie się informacjami czy doświadczeniami, a nawet pomaganiem w opiece nad dzieckiem.

Badani rodzice chcą zmian w swoim życiu – jedne dotyczą bezpośrednio ich samych, inne dzieci, niektóre zaś są wspólne. Wśród wymienionych zmian zwraca uwagę zmiana szkoły, której chce aż 31% badanych, co może skłaniać do poszukiwania źródeł tego stanu.

Ostatnią kwestią, na którą należy zwrócić uwagę w przeprowadzonych badaniach, jest wymiar ekonomiczny, ponieważ w rodzinach z dziećmi z niepełnosprawnością koszty pochłaniają znaczną część budżetu domowego (Kłonkowska, Szuc, 2013). W grupie badanych rodziców ponad połowa rodzin utrzymuje się tylko z poborów jednego z nich; w większości jest to ojciec. Tego typu sytuacja nie poprawia budżetu rodziny, lecz go pomniejsza o koszty związane z wydatkami na opiekę lub rehabilitację dziecka.

ZAKOŃCZENIE

Wydawać by się mogło, że w małych społecznościach, w których wszyscy się znają, wiedzą o problemach i sukcesach innych osób, relacje międzyludzkie z reguły powinny być poprawne, oparte na życzliwości, empatii, pozbawione uprzedzeń i stereotypów w stosunku do wszystkich osób, a szczególnie do osób z niepełnosprawnością. Kampanie prowadzone w mediach społecznościowych o osobach niepełnosprawnych oraz masowy udział wielu osób w akcjach charytatywnych powinny zmienić optykę patrzenia na osoby o różnych dysfunkcjach i w pewnym sensie być przyczynkiem do budowania ludzkiej wrażliwości na osoby „inne”, potrzebujące pomocy. Szkoła jako instytucja edukacyjna i wychowawcza powinna odgrywać w tym zakresie kluczową rolę edukacyjną, informacyjną i pomocową. Planując przedstawione w artykule badania, założono, że pozyskane wyniki będą kompatybilne z tym przypuszczeniem i badana grupa osób, czyli rodzice dzieci z niepełnosprawnością, nie będzie odczuwała problemu z wykluczeniem społecznym. Wyniki badań jednak pokazały, że jest inaczej i potwierdziły problem wykluczenia rodzin wychowujących dziecko z niepełnosprawnością w małych społecznościach. Z różnych form pomocy korzystają dzieci, których różnorodność wynika z występujących dysfunkcji. Niestety, pomocą nie są objęci rodzice, a tymczasem również potrzebują wsparcia.

Przedstawiona w artykule propozycja wyników badań stanowi zaledwie pewien zarys koncepcji poznawania sytuacji rodziców wychowujących dziecko z niepełnosprawnością, z uwzględnieniem jednak istniejących w tym obszarze możliwości i ograniczeń. Dlatego zasadne wydaje się przeprowadzenie kolejnych badań na tej samej grupie po upływie określonego czasu. Konkludując, należy stwierdzić, że istnieje potrzeba organizowania działań edukacyjnych i pomocowych przez szkołę w celu przybliżania sytuacji osób z niepełnosprawnością ze względu na stwierdzone braki i niedociągnięcia w tym zakresie. Nie jest to zadanie łatwe. Wymaga ono refleksji i długofalowego zaangażowania. W związku z tym należy podejmować działania upowszechniające fachową wiedzę o osobach z niepełnosprawnością, którzy nie są zbiorowością jednorodną, a także budować postawy otwartości na ich potrzeby. Ważną rolę w urzeczywistnianiu tego postulatu ma do spełnienia szkoła jako placówka edukacyjna, która za jeden z podstawowych celów wychowawczych stawia kształtowanie postawy szacunku do drugiego człowieka, tolerancji i jego godności.

BIBLIOGRAFIA

- Balázs-Földi, B. (2022). Social Protection of Children with Disabilities Before the Change of Regime and at Present. *Journal of Childhood, Education & Society*, 3(3), 233–248. DOI: 10.37291/2717638X.202233206

- Brzezińska, A.I., Kaczan, R., Smoczyńska, K. (red.). (2010). *Sytuacja i możliwości pomocy dla osób z rzadkimi i sprzężonymi ograniczeniami sprawności*. Warszawa: Wydawnictwo Scholar.
- Brzezińska, A., Pluta, J., Rycielski, P. (red.). (2010). *Potrzeby specyficznych grup osób z ograniczeniami sprawności*. Warszawa: Wydawnictwo Scholar.
- Budo, C., Bălăuță, D.S., Vlaicu, F.L. (2021). The Role of the Family in the Social Integration of the Child with Disabilities. *Journal Plus Education/Educatia Plus*, 28(1), 182–193.
- Commission européenne (2004). *Rapport conjoint sur l'inclusion sociale*. Pobrane z: https://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/final_joint_inclusion_report_2003_fr.pdf
- Czapiński, J., Panek, T. (red.). (2011). *Diagnoza społeczna 2011. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*. Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego.
- Fajfer-Kruczek, I. (2015). *Wykluczenie społeczne osób z niepełnosprawnością w środowisku lokalnym*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Frąckiewicz, L. (red.). (2005). *Przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu*. Katowice: Akademia Ekonomiczna w Katowicach.
- Galkienė, A., Blinkėvičienė, E. (2018). Expression of Social Interaction of Parents Raising Children with Autism Spectrum Disorder. *Pedagogy Studies/Pedagogika*, 132(4), 228–240. DOI: 10.15823/p.2018.132.14
- Giddens, A. (2006). *Socjologia*. Warszawa: PWN.
- Golinowska, E., Tarkowska, I., Topińska, A. (red.). (2005). *Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Badania, metody, wyniki*. Warszawa: Instytut Pracy i Spraw Socjalnych.
- Grotowska-Leder, J. (2005). Ekskluzja i inkluzja społeczna: diagnoza, uwarunkowania, kierunki działań. W: J. Grotowska-Leder, K. Faliszek (red.), *Społeczna ekskluzja i inkluzja. Diagnoza, uwarunkowania, kierunki działań*. Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne Akapit.
- Haraz, S. (2019). Disability of the Child – Factor of the Risk of Social Exclusion of Parents (Experimental Research of Constataion). *Moldavian Journal for Education and Social Psychology*, 3(1), 21–33. DOI: 10.18662/mjesp/07
- Jarosz, M. (red.). (2008). *Naznaczeni i napiętnowani o wykluczeniu politycznym*. Warszawa: Wydawnictwo Oficyna Naukowa.
- Kaźmierczak, T. (2006). *Praca socjalna. Między upośledzeniem społecznym a obywatelnością*. Katowice: Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”.
- Kłonkowska, A., Szuc, M. (red.). (2013). *Społecznie wykluczeni*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Marszałek, L., Padrak, A. (2011). Niepełnosprawność jako determinant automarginalizacji społecznej. W: A. Fidelus (red.), *Oblicza wykluczenia i marginalizacji społecznej*. Warszawa: Wydawnictwo UKSW.
- Młyński, J. (2012). Wykluczenie społeczne niepokojącym zjawiskiem nowoczesności. *Horyzonty Wychowania*, 11(2), 145–184.
- Pałak, Z. (2012). Dystans społeczny wobec osób z różnym rodzajem niepełnosprawności – wczoraj i dziś. W: M. Parchomiuk, B. Szabała (red.), *Dystans społeczny wobec osób z niepełnosprawnością jako problem pedagogiki specjalnej*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Raś, D. (2000). Rozwój praw człowieka w teorii i praktyce społecznej. W: B. Kosek-Nita, D. Raś (red.), *Kontakty z ludźmi „Innymi” jako problem wychowania, opieki i resocjalizacji*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Silver, H. (1994). Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms. *International Labour Review*, 133(5–6), 531–578.
- Skura, M. (2016). *Ja-inny. Relacje społeczne osób z niepełnosprawnością*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. DOI: 10.31338/uw.9788323524830

- Stuchliński, J.A. (2011). Ważniejsze aspekty moralne wykluczenia i marginalizacji społecznej. W: A. Fidelus (red.), *Oblicza wykluczenia i marginalizacji społecznej*. Warszawa: Wydawnictwo UKSW.
- Tomczyszyn, D. (2012). Niepełnosprawność w aspekcie stereotypów. W: A. Leszczyńska-Rejchert, E. Kantowicz, (red.), *Stereotypy a starość i niepełnosprawność*. Toruń: Wydawnictwo Akapit.
- Wolińska, J. (2015). Percepcja społeczna, stereotyp niepełnosprawności – perspektywa aktora i obserwatora. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J, Paedagogia–Psychologia*, 28(1), 45–66. DOI: 10.17951/j.2015.28.1.45
- Zespół Zadaniowy do Spraw Reintegracji Społecznej (2003). *Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski*. Pobrane z: <https://archiwum.mriips.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/File/mps/NSIS.pdf>
- Żyta, A., Nosarzewska, S. (2009). Jakość życia osób niepełnosprawnych a społeczna marginalizacja. W: J. Rutkowiak, A. Krause (red.), *Obszary społecznej marginalizacji – niepełnosprawność*. Olsztyn: Olsztyńska Szkoła Wyższa im. Józefa Rusickiego.

ABSTRACT

The reality we live in is still often characterised by the phenomenon of social inequality known as differentiation or stratification. In this kind of reality, many people do not cope with various personal and social difficulties. Some of them experience social exclusion defined as the result of various types of social disadvantage. The article explores the risk of social exclusion among parents raising a child with a disability. This is a very difficult issue to research due to the fact that it affects all members of the family, their bonds and feelings. The main problem of the research was formulated as a question: Do parents raising a child with a disability experience social exclusion and support in the local environment? The pedagogical research was conducted in 2022 among 80 parents raising children with disabilities. The results showed a picture of the surveyed group of parents raising children with disabilities. The vast majority of them experience various forms of social exclusion on a daily basis, including prejudice, negative behaviour and lack of acceptance.

Keywords: child with disabilities; parents; social exclusion; prejudice